

„Ó IDŐK, Ó ERKÖLCSÖK!”

MARCUS TULLIUS CICERO

RÓMA LEGNAGYOBB SZÓNOKA
ÉS LEGPECHESEBB POLITIKUSA

A végtelenségig lebutított, egymondatos politikai üzenetek korában nehéz elhinni, hogy volt olyan korszak Európa történetében, amikor valaki pusztán szónoki képességei révén juthatott el a politikai karrier csúcsára. Pedig volt ilyen korszak és volt ilyen személy: úgy hívták, Marcus Tullius Cicero. Cicero neve ma is egyet jelent a tökéletesre csiszolt prózastílussal, a lehengető szónoki beszéddel, a szavak és gondolatok áradó gazdagságával. Hatása az utókorra szinte felmérhetetlen. A neves lengyel tudós, Tadeusz Zieliński szerint a reneszánsz mindenekelőtt Cicero műveinek újjáélesztése volt, s Cicero filozófiai és jogtudományi művei nélkül sem Locke, sem Montesquieu munkássága nem értelmezhető. A nagy szónok neve a modern olaszban köznévvé vált: a bábész turistákat kalauzoló idegenvezetőt nevezik úgy: cicerone (csicseróne). A fiatalok számára talán még ennél is többet mond, hogy az internet jól ismert helykitöltő szövege, a *lorem ipsum* is Cicero egyik művéből származik.

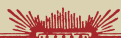
Marcus Tullius Cicero Kr. e. 106-ban született egy vidéki kisvárosban, Arpinumban, amely Rómától 100 km-re délkeletre fekszik. Ő maga is csak tréfálkozva említette azt a legendát, mely szerint a Tullius nemzetség (*gens Tullia*) Róma hatodik királyától, Servius Tulliustól ered; de tény, hogy egy Tullius Longus nevű férfi nem sokkal az utolsó király elűzése után, 500 körül elnyerte a legmagasabb politikai tisztséget, a consulságot. Ennek ellenére a Tulliosokat a *gentes minores*, vagyis a „kisebb nemzetségek” között tartották számon.

EGY ÉLES MONDÁST TÖBBRE TARTOTT EGY ÉLES KARDNÁL

A Cicero ragadványnevet (*cognomen*) illetően Plutarkhosz azt írja: „valószínű, hogy Cicero őse azért kapta ezt az elnevezést, mert orra hegyén borsószerű bíbircsók vagy szemölcs nőtt.” A *cicer* latinul borsót jelent, s politikai pályája kezdetén Cicero azt a tanácsot kapta, hogy inkább vegyen fel egy másik *cognomen*, mert ezzel a névvel igencsak nehéz lesz karriert csinálnia. Cicero azonban nem szégyellte, hanem híressé akarta tenni a nevét, s azzal vágott vissza, hogy dicsőségesebb teszi a „Borsó” nevet, mint amilyen a „Sánta” Scaurusé vagy a „Kölyökkutya” Catulusé.

Cicero apja részleges fogyatékosága miatt nem léphetett politikai pályára, ám a korabeli viszonyokhoz képest jelentős könyvtárat birtokolt, ahol gyermekei is szabadon kutakodhattak. Nem tudni, hogy a család mivel foglalkozott – egyesek szerint borsótermesztők, mások szerint kézművesek voltak –, de annyi bizonyos, hogy a vidéki felső középosztályhoz tartoztak, akik megengedhették maguknak, hogy fiúgyermekük számára a legkitűnőbb nevelést biztosítsák Rómában. Így az elsőszülött Marcus, valamint öccse, Quintus is a fővárosban járta ki középszintű iskoláit.

Abban az időben a művelt embereket úgy nevezték, „mindkét nyelvben jártas ember” (*homo linguae utriusque peritus*), aki a latin mellett görögül is kiválóan beszél, ír és olvas. A „múzsai nevelés”, vagyis a költészet és a zene alapjainak elsajátítása mellett jogi tanulmányokat is végeztek. Cicero tanára korának legkitűnőbb mesterjogásza, Quintus Mucius Scaevola volt, akit később több művében is szerepeltetett. Tanulótársa pedig többek között az a Titus Pomponius volt, aki később felvette az Atticus nevet, s akivel Cicero élethosszig tartó

E praetor alatt a szicíliaiak sem saját törvényeiket, sem a mi senatusi határozatainkat, sem a közös jogelveket nem érvényesíthették. Mindenkinek csak annyija maradt meg Szicíliában, amennyi e hihetetlenül kapzsi és mohó embernek vagy elkerülte a figyelmét, vagy számára jóllakottságában felesleges volt.

Három éven át minden az ő kénye-kedve alapján került elbírálásra, és senkinek nem volt olyan vagyona – még ha apjától vagy nagyapjától származott is –, amit az ő parancsára ne vehettek volna el tőle ítéletben.

Mérhetetlen összeget zsarolt ki a földművesek vagyonaiból új és jogellenes rendelkezésével, leghűbb szövetségese-

inket ellenségnek tartotta, római polgárokat úgy kínoztattott és öletett meg, mintha rab-szolgák volnának, elvetemült bűnösöket mentett fel pénzért az eljárás alól, a legbecsületebb és legtisztességesebb emberek ellen távollétükben emeltetett vádat, védelem nélkül elítélte és száműzte őket, a legvédelemből kikötőket, a legnagyobb és legbiztonságosabb városokat megnyitotta a kalózok és rablók előtt, a szicíliai matrözokat és katonákat, szövetségeseinket és barátait engedte éhen veszni, a legjobb és legfelszereltebb flottát a római nép nagy gyalázatára elvesztette és tönkretette.

Ugyanez a praetor rablással és fosztogatással megszerzett

minden ősi műkincset is, amelyek részben a dúsgazdag királyoktól származtak, akik ezeket a városok díszéül szánták, részint hadvezéreinktől, akik győztesként ezeket a szicíliai városoknak adományozták vagy visszaadták. S ezt nemcsak a köztéri szobrok és műkincsek esetében tette meg, hanem minden, legszentebb rítussal felszentelt templomot is kifosztott. Egyetlen istenképmást sem hagyott meg a szicíliaiaknak, amely egy kicsit is művészi és régi kézművességgel készültnek látszott. Szégyenérzetem visszatart attól, hogy gyalázatos fajtalanságait és istentelen kicsapongásait felsoroljam, s egyúttal nem akarom ezek említésével azok nyomo-

rúságát fokozni, akiknek nem adatott meg, hogy gyermekeiket és feleségüket bujaságaitól sértetlenül őrizzék meg.

Mindezt talán úgy követte el, hogy az emberek nem tudtak róla? Azt hiszem, nincs olyan ember, aki Verres nevét hallotta volna anélkül, hogy egyúttal ne tudná gyalázatos gaztetteit is felsorolni – olyannyira, hogy inkább attól kell tartanom, ne hogy úgy tűnjék, hogy sok büntetést említés nélkül hagyom, semmint hogy valamit azokhoz hozzáköltök. Valamint számomra úgy tűnik, hogy e hallgatóságként összegyűlt tömeg nem tőlem akarja megismerni az ügyet, hanem mindazt, amit tud, velem együtt fel akarja idézni emlékezetében.

barátságot kötött. (Pomponius húga Cicero testvérének felesége lett.)

Aki a köztársasági Rómában politikai pályára kívánt lépni, annak a szónoklás mellett a hadügyekben is jártasságot kellett szereznie. Cicero két éven át (90–88) részben Pompeius Strabo, részben Lucius Cornelius Sulla táborában szolgált az ún. „szövetséges háború” során, bár a katonáskodáshoz nem nagyon fűlt a foga, mivel mégiscsak olyan értelmiségi volt, aki egy éles mondást többre tartott egy éles kardnál. Ügyvédi karrierjét 83–81-ben kezdte meg: első nagy port folverő ügye Sextus Roscius védelme volt a forumon.

Roscius apja Sulla proscriptiójának esett áldozatul, családi örökségét pedig potom pénzen felvásárolta a dictator egyik görög szabadosa. Ráadásul Rosciust apja megölésével vádolták meg, ami az egyik legsúlyosabb bűnnek számított a korabeli római társadalomban. Az ártatlanul megvádolt gazda védelmét Cicero látta el, mégpedig briliáns módon. Nemcsak ízekre szedte a Roscius elleni képtelen vádakot, hanem azokat a vádlók ellen fordította – ily módon a Roscius-perben elmondott beszéde egyben Sulla diktatúrája elleni vádbeszéddé vált. A pert Cicero megnyerte, ám Sullától való félelmében elhagyta Itáliát, és rossz egészségi állapota ürügyén Hellaszba utazott.

Itt – a kor szokása szerint – felkereste a delphoi Apollón-jósdát, ahol szerénytelenség nélkül azután tudakozódott, ho-

gyan lehetne világhírű. Ennek kapcsán jegyzi meg két évszázaddal későbbi életrajzírója, Plutarkhosz, hogy Cicero *„élete végéig szerföltött örvendezett a dicséretnek, és szenvedélyesen ragaszkodott a dicsőséghez; ez sokszor károsan befolyásolta legnemesebb cselekedeteit is”*.

Sulla halálának évében, 79-ben vette feleségül Terentiát. A gazdag nemesi családban született asszony harminc éven át volt hűséges társa, akiről Plutarkhosz azt írta: *„nem volt sem félnék, sem bátor-talan, inkább nagyon is becsúgyó asszony, és mint Cicerótól tudjuk, férjével szívesebben osztotta meg politikai, mint családi gondjait.”* Terentiához írt levelei azonban a Kr. e. 50-es évek közepétől egyre rövidebbek és kimértebbek lettek. Barátainak ez idő tájt arról panaszkodott, hogy felesége elárulta őt, de sosem

mondta meg, mit ért ezen. A válást végül 51-ben mondták ki, de a szónok hamar vigasztalódott, mivel feleségül vette a nála jóval fiatalabb Publiliát, akinek ráadásul hatalmas hozománya volt. Ez a házasság nem tartott soká, s közben fájdalmas csapás érte Cicerót: 45-ben születés közben meghalt Terentiától született lánya, Tullia, akit valósággal imádott. (A gyászos esemény alkalmával Caesar és Brutus is kondoleáló levelet küldött Cicerónak.)

Cicerónak házzai és birtokai voltak Rómában (a legelőkelőbbnek számító Palatinus-dombon), szülővárosában, Arpinumban, valamint Neapolis (Nápoly) és Pompeii közelében. Ebből a vagyomból már kényelmesen meg tudott élni.

Első komoly állami megbízatását 75-ben Szicília quaestoraként töltötte be.

Athén pezsgő szellemi és kulturális élete magával ragadta az ifjú Cicerót. A platonikus Új Akadémia híve lett, bár a sztoikus és némileg az epikureus tanok is vonzották. Rodoszon felkereste régi retorikatanárát, Apollóniosz Molónt, aki továbbfejlesztette szónoki képességeit. A görögül és latinul egyformán jól szónokló Cicero beszédstílusa a dagályos „ázsiai” és a szikárabb „attikai” között valahol félúton állapodott meg. A rétoriskolában is sikert sikerre halmozott. Egyik gyakorló perbeszéde után Molón magába roskadt, és végül hosszas unszolásra kibökte: *„Dicsérlek, Cicero, és csodállak, de aggaszt Görögország sorsa. Nekünk, görögöknek már csak egy szép dolog maradt, a műveltség és az ékesszólás, most a te személyedben ez is a rómaiaké lesz.”*

A *questor* egyfajta „állami számvevőbiztos” volt, aki a közpénzek felhasználását ellenőrizte. Cicero becsülettel tette a dolgát, aminek az lett a következménye, hogy a hálás szicíliaiak megkérték: Rómába visszatérve fogja perbe a provincia helytartóját, Gaius Verrest, aki valósággal kifosztotta a rá bízott tartományt. A perre 70-ben került sor Verres a kor leghíresebb ügyvédjét, Quintus Hortensius Hortalust kérte fel a védelmére, de Cicero lehengerlő stílusával, továbbá a szicíliaiak által összegyűjtött tengernyi bizonyítékkal ő sem tudott mit kezdeni.

A karaktergyilkosságnak is beillő első vádbeszéd elhangzása után Verres önkéntes száműzetésbe vonult Massiliába (Marseille), ahol vígan élte a gazdagok életét. Végül ez lett a veszte: egy értékes váza miatt összeveszett Marcus Antoniuszal, aki 43-ban a kivégzendők feketelistájára tette, így egykori vádlójával együtt ő is a *proscriptio* áldozata lett. Cicero a Verres elleni beszédeket (*Orationes in Verrem*) öt kötetben jelentette meg. A perben elért látványos győzelme után nem akadt olyan, aki ne őt tartotta volna Róma legnagyobb szónokának.

A HAZA ATYJA

Cicero Kr. e. 63-ban jutott politikai pályafutása csúcsára, amikor consullá választották. Azokat a tisztségviselőket, akiknek családjában azelőtt még senki sem viselt komoly közhivatalt, „új embereknek” (*homo novus*) nevezték. Azonban Cicerónak, mint afféle vidéki jöttmentnek, sok ellensége akadt a régi arisztokraták soraiban – háta mögött „részidős polgárnak” és „római albérlőnek” csúfolták a senatusban. Közülük is kiemelkedett Lucius Sergius Catilina, egy dicső ősökkel büszkélkedő nemesi család sarja, akinek hatalmi ambíciójánál csak adósságai voltak nagyobbak. Sulla tisztjeként ugyan ő is sok gaszágot követett el – állítólag sógorát saját kezűleg ölte meg, hogy rátehesse kezét a vagyoniára –, mégsem tudta magát úgy megszédni, mint például Crassus. Sőt, pazarló életmódjával – sem a paráznaságban, sem a dorbézolásban nem ismert határokat – adósságot adósságra halmozott, ami elől a politikai főhatalom megszerzésével próbált menekülni. Csakhogy a senatusban háromszor is megbukott a consulválasztáson, emiatt katonai puccsot tervezett, fellázítva Észak-Itália jelentős részét. A senatus végül rendkívüli állapotot hirdetett, s meg-

bízta Cicerót, hogy consulként számolja fel az összeesküvést.

A Catilina elleni első beszéd híres kezdő mondata – „*Hát, meddig élsz még vissza Catilina, béketűrésünkkel?*” – egy elemi erejű vádbeszéd nyitánya volt, amelynek hatására Catilina önként elhagyta Rómát. Cicero leleplezte az összeesküvés Rómában maradt résztvevőit, és közülük ötöt bírósági ítélet nélkül kivégeztetett, bár ebben Caesar és a néptribunusok igyekeztek őt megakadályozni. (Az összeesküvés kapcsán Caesar és Crassus is gyanúba keveredett, de ezt a szálát hamar elvarrták.) Ezután Cato – állítólag merő gúnyból, de ezt Cicero nem vette észre – kikiáltotta a consult a „haza atyjának” (*pater patriae*). Cicero büszkén viselte ezt a címet. 62 elején Észak-Itáliában a consuli seregek megtámadták és legyőzték Catilina csapatait. Az összeesküvés vezetője bátran harcolt, de ő is a csatáren halt meg.

Róma három leghatalmasabb embere ez idő tájt Crassus, Pompeius és Caesar volt. Crassus nyílt ellensége volt Cicerónak, Pompeius igyekezett jónak lenni mindkettővel, Caesar pedig éppen akkoriban készülődött Galliába hadseregével. Cicero régi ellenfele, Clodius addig áskálódott, míg elérte, hogy a senatus Catilina párthíveinek törvénytelen kivégzése miatt vádat emeljen a szónok ellen, száműzetésre ítélje, házat leromboltassa, s annak helyére Szabadság (*Libertas*) istennőnek emeltessen templomot. Cicero népszerűségére jellemző, hogy bár Clodius az orator vagyona árverésen akarta eladatni, senki sem akadt, aki megvásárolja. A száműzetést Caesar és Crassus lelkesen támogatta, Pompeius pedig – aki ekkoriban Caesar veje volt – nem védte meg Cicerót. Ő ezután Hellaszba távozott, ahol mindenütt a legnagyobb tisztelettel fogadták mint nagy szónokot.

Rómában azonban hamarosan megváltozott a politikai széljárás. Clodius Pompeius ellen fordult, aki igencsak megbánta, hogy elpártolt Cicerótól. Tizenhat hónapnyi száműzetés után a senatus a néppel versenyre kelve köszönőlevelet küldött a görög városoknak, amelyek száműzetése alatt befogadták a nagy szónokot és államférfit, egyben határozatilag kimondták, hogy állami költségen kell újjáépíteni Cicero római házat és vidéki villáit. Visszatérése után még Crassus is kibékült vele. 51–50 között mint volt consul (*proconsul*) sorsolással Cilicia tartományt kapta, ahová 12 000 gyalogos és 2600 lovas katona

élén elhajózott. Megbízta, hogy Kapadokia lakosait békítse össze Ariobarzanész királlyal, és bírja őket engedelmességre írta. Ezt a feladatot sikeresen megoldotta anélkül, hogy bármiféle hadműveletet kellett volna végrehajtania. Cicero dicsőségvágyára jellemző, hogy Arkhiasz görög költőt arra kérte, eposzban énekelje meg tetteit. Ennek érdekében még a római polgárjogot is megszerezte számára.

AZ ÉRTELMI SÉGI ÜTKERESÉSE

Amikor sikeres útjáról Hellaszon áthazatért, Rómát polgárháborús helyzetben találta. Eleinte nem tudta, ki mellé álljon: Pompeius egyszer már cserben hagyta, Caesar viszont nem békült vele. Miután 49. január 10-én Caesar átkelt a Rubiconon, Cicero egy Atticusnak írt levelében „*esztelen, szánandó embernek*” nevezte és Hannibálhoz hasonlította. De Pompeiusról sem volt jó vélemény: „*ha ő kerekedik felül, Itáliában kő kövön nem marad*” – írta ugyancsak Atticusnak. „*Úgy látom, hogy ameddig ez a két ember él, vagy akár egyikük is, nem lesz nekünk soha köztársaságunk.*” Végül kénytelen-kelletlen Pompeiushoz csatlakozott, de fanyalgóan viselkedett, rendszerint csak a táborban ögyelgett és ócsárolta a hadi készülődést. Emiatt Pompeius alvezérei egyszer rátámadtak és majdnem meg is ölték, de Cato megmentette.

Pompeius halálát követően békülékenyebb hangot ütött meg Caesarral. A dictator, aki felettébb büszke volt arra, hogy megbocsátóan viselkedik egykori ellenfeivel, később is nagy tisztelettel és szívéllyel bánt Ciceróval. Plutarkhosz szerint Cicero „*Rómába ritkán látogatott el, akkor is főként azért, hogy Caesarnál tisztelegjen, és első legyen a számára kitalált kitüntetések és új címek senatusi megszavazásában, amiben nagy buzgalmat fejtett ki*”. A Brutus-féle összeesküvésben nem vett részt, bár öt évvel korábban már megjósolta: „*Ennek az embernek szükségképpen el kell pusztulnia, akár ellenfelei, akár önmaga lesz az oka, hiszen ő saját magának egyik legádázabb ellensége.*”

Amikor Caesar hatalma nyílt egyeduralommá vált, Cicero visszavonult a közélettől, és a filozófiának szentelte idejét – mi más is tehetett volna azokban a hónapokban, amikor a római közélet állapota miatt nem tölthetett be rangjának megfelelő szerepet az államvezetésében? Természetesen ezek a fi-

A GYORSÍRÁS ATYJA MARCUS TULLIUS TIRO

Cicero egykori rabszolgája, majd szabadosa, akinek nevéhez fűződik a gyorsírás feltalálását. Tőle származik egyebek között a jól ismert & – vagyis az „ülő macska” – jel, amely köztudomásúlag az „és” (et) rövidítése. Születési éve bizonytalan, Jeromos valamikor Kr. e. 103 körülre teszi, s ha ez igaz, csak kevéssel volt fiatalabb gazdájánál, Marcus Tullius Cicerónál. De az is lehet, hogy Jeromos tévedett, és jóval később született, mivel Cicero egy Kr. e.

50-ben kelt levelében „kiváló fiatalembernek” (*adulescens probus*) nevezte, ami aligha illett volna egy több mint ötvenéves emberre. Feltehető, hogy Tiro a Cicero család arpinumi birtokán született rabszolga (*verna*) volt, bár ez sem teljesen biztos.

Mint rabszolgának elsődleges feladatai közé tartozott Cicero diktálásainak lejegyzése, kézírásának letisztázása, felosztás az étkezéseknél, kertészkedés és bizonyos gazda-

sági ügyek intézése. Cicerónak egyébként legalább húsz rabszolgája volt hasonló munkakörökben, de nem mindegyikkel volt elégedett: akadt, aki elsőkötött tőle, aki meglopta, és olyan is, aki csak lusta volt. Tiro ügyességét dicséri, hogy a nagy szónok nélkülözhetetlen és megbecsült munkatársának tekintette, éppen ezért consulsága évében, Kr. e. 53-ban felszabadította.

Tiro Kr. e. 4-ben, 99 éves korában halt meg. Minden bizony-

nyal ő publikálta mestere műveit: a Verres elleni beszédekét bizonyosan, és egy mára elveszett, *De iocis* (*A viccekről*) című írást is. Addigra már Tiro is jó nevű írónak számított. Aulus Gellius szerint a latin nyelv használatáról, valamint a görög és latin bolygónevek közötti különbségekről értekezett, és természetesen megírta Cicero életrajzát is minimum négy könyvben, amelyből Plutarkhosz is idézett.

lozói vizsgálgatások nem voltak mentesek az aktuálpolitikától: például ilyenek az állam válságának leküzdésére vonatkozó gondolatai *A kötelességekről* (*De officiis*) című, 44-ben született írásában. Ekkoriban írt és fordított filozófiai párbeszédeket. Mivel az általa használt görög bölcséleti művek nem maradtak fenn, írásai alapján alkothatunk képet a hellenisztikus filozófiai iskolák (sztoikusok, epikureusok, új-akadémikusok) számos elméletéről.

Cicero nyelvújító is volt: olyan új szavakat alkotott a latinban, mint az *evidentia*, *humanitas*, *qualitas*, *quantitas* és *essentia*. Cicero rendkívül sokoldalú író volt, akinek ránk maradt életműve is igen terjedelmes: 58 (helyenként töredékes) beszéd mellett a szónoklás elméletével foglalkozó művek (*Az invencióról*, *A szónokról*, *Brutus*, *A szónok*), filozófiai dialógusok (*Az istenek természetéről*, *A legfőbb jóról és rosszról*, *Tusculumi eszmecsere*), mintegy 800 (valódi, eredetileg nem kiadásra szánt) levél, fordítások és költemények.

Caesar diktatúráját Brutushoz írt levelében „*a római nép szégyenfoltjának*” nevezte, és a dictator gyilkosait hősként magasztalta. Javasolta, hogy március idusát mint örömnemepet vegyék fel a római naptárba Brutus nevének említésével. A kiújuló polgárháborúval kapcsolatban Brutushoz írt jóslata megint csak igaznak bizonyult: „*Ha ebben a háborúban mi győzünk, nemigen tudom megmondani, milyen állammunk lesz, de az biztos, hogy ha veszítünk, nem lesz köztársaság.*”

A PHILIPPIKÁK ÁRA

Cicero legádázabb ellenfele Caesar legjobb embere, Marcus Antonius lett, mi-

vel annak nevelőapját, Publius Cornelius Lentulus Surát kivégeztette a Catilina-féle összeesküvés során. Cicero ezért minden reményét Octavianusba, azaz az „ifjú Caesarba” vetette. (Ebben az időben Octavianus és Marcus Antonius még nem lépett szövetségre, sőt kifejezetten ellenségesek voltak egymással.) „*Az ifjú Caesar teljesen az én elképzeléseim szülötte*” – írta lelkesülten Brutusnak. Megállapodtak, hogy Cicero szónoki képességeit és politikai befolyását Octavianus érdekében használja fel a senatusban, Octavianus pedig vagyonával és fegyveres erejével áll jót Cicero személyi biztonságáért.

Cicero ismét hatalma tetőpontján érezhette magát: a philippikákkal (*Orationes Philippicae*) megbuktatta és elűzte a városból Antoniust, majd elküldte a két consul: Hirtiust és Pansát, hogy viseljenek háborút ellene. A senatust rávette, szavazzák meg a lictorokat és a praetori hatalom más jelvényeit az ifjú Caesarnek azon a címen, hogy hazája védelméért harcol. Antonius ugyan vereséget szenvedett, de a két consul is elesett a harctéren, a hadsereg pedig egyesült Octavianus magánhadseregével, ami újra baljóslatú emlékeket idézett fel a senatusban.

Cicero, aki Pompeiust 67-ben – a Manilius-féle törvényjavaslatról szóló beszédével (*De imperio Gnaei Pompeii*) – teljhatalomra juttatta, majd húsz évvel később megérte, hogy a hadvezér politikai érdekeitől vezérelve cserbenhagyja, most hasonló helyzetben találta magát. Octavianus abban a pillanatban, hogy consullá választották, nem törődött tovább Ciceróval, hanem Antoniuszal és Lepidusszal szövetségbe. Összeállítottak egy több mint kétszáz név-

ből álló halállistát (*proscriptio*). Antonius és Lepidus a megegyezés feltételül szabta, hogy Cicero neve szerepeljen a proscibáltak élén. A Bononia (Bologna) szomszédságában tartott megbeszélésen Octavianus két napon át küzdött Cicero életéért, de a harmadik napon beadta a derekát.

Cicero hiába menekült testvérével, Quintusszal együtt Rómából, mindkettőjüket megölték. A nagy szónokot formiai villája mellett, a tengerparton érték utol. Appianosz szerint fejét levágták „*a gondolatokért*”, nyelvét kímélték „*a kimondott szavakért*”, s jobb karját lefűrészték „*a leírt mondatokért*”. Marcus Antonius feleségének, Fulviának adta át Cicero nyelvét, melyet az hajtűjével átszúrt. Levágott fejét Antonius hosszú időn keresztül minden étkezésnél asztalára tette, amíg a bomlásnak indult testrészt el nem vette az étvágyát. Ezután a fejet egy karóra tűzette a forrumon, a szónok karját (vagy egyes források szerint kézfejeit) pedig a senatus kapujára szegeztette.

A Marcus Antoniuszal vívott újabb polgárháborúból győztesen kikerülő Octavianus – nyilván némi lelkiismeretfurdalástól vezérelve – sajátos bosszút állt ellenfelén. Az actiumi csata után, Kr. e. 30-ban egyik consullársul Cicero fiát választotta maga mellé. Az ő consulsága alatt rendelte el a senatus, hogy döntsék le Antonius szobrai, és foszszák meg minden kitüntetéstől. Ugyanakkor elrendelték azt is, hogy a jövőben az Antoniusok családjának egyetlen tagja se vehesse fel a Marcus nevet. Így az istenség rendeléséből végeztesül Cicero családjának jutott osztályrészül Antonius megbüntetésére. ♦